

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ В ІСТОРІЇ БІОЛОГІЇ В АН УРСР

В статті показано методи і руйнівні наслідки партійно-політичного втручання в розвиток біологічних наук (генетики, цитології, фізіології та суміжних з нею психології й медичної практики) в СРСР загалом і зокрема в Україні. Висвітлено історію появи феномену лисенківщини в радянській генетиці. Розглянуто важливі організаційні події в біологічній науці України в період панування лисенківщини: Республіканську нараду працівників біологічних, сільськогосподарських і медичних наук (30 серпня — 2 вересня 1948 року) та жовтневе 1948 р. засідання Президії АН УРСР, присвячене стану біологічних наук в її установах, проведені після ганебної сесії ВАСГНІЛ 1948 року; наукову сесію АН УРСР за участі працівників охорони здоров'я, присвячену питанням фізіологічного вчення І.П. Павлова в Україні (Київ, 1—3 листопада 1950 р.), організовану після спільної наукової сесії АН СРСР і АМН СРСР, присвяченої фізіологічному вченню І.П. Павлова (28 червня — 4 липня 1950 р., Москва).

Ключові слова:

Академія наук УРСР, біологічні науки, лисенківщина, генетика, фізіологія, психологія, «павловська сесія», сесія ВАСГНІЛ.

Академічній науці України в цьому році виповнюється 100 років. Вона багата на численні здобутки і визначні відкриття. Та були, на жаль, в історії нашої науки і трагічні сторінки, що стали сумною віхою як у наукових долях її творців, так і в історії країни в цілому.

Структурування науки та управління нею формувалися на ґрунті загальнополітичних, суспільних процесів у країні. Метою діяльності Академії наук в Україні, згідно з директивами Народного комісаріату освіти УРСР, було проголошено координацію і організацію науково-творчої діяльності відповідно до завдань комуністичного суспільства і народного господарства. У такий спосіб наукова ді-

яльність стала залежною від ідеології правлячої партії та господарських завдань, які видавалися актуальними керівництву. Реорганізація академічної науки, яка відбувалася в 20—30-х рр. ХХ ст., здійснювалась з метою посилення контролю та управління нею і поступово переходила в суто наукову проблематику. Так, в Україні було створено спеціальну комісію, яка в 1928 р. перевіряла роботу Академії і вказала на відрив її дослідницької діяльності від життя.

Було встановлено досить жорсткий контроль за всіма формами наукового життя. Регулюючи всі процеси, які відбувалися в науковому середовищі, партія особливу увагу приділяла підбору кадрів, тематиці та характеру наукових досліджень, публікаціям, їх стилю і т. д. Як наслідок, кібернетику оголосили буржуазною лженаукою, яка хоче перетворити людину на автомат, заодно дісталася й теоретичній електротехніці. Жертвою боротьби за «передову науку» стали навіть астрономія й астрофізика. Але такого розгрому, який відбувся в біології, технічні й фізичні науки уникли. Найбільше постраждала генетика, її назвали «прислужницею імперіалізму». В результаті, коли настав час реабілітації цих наук, наше суспільство було відкинуте у своєму розвитку мінімум на півстоліття.

Політичний тиск на біологічні науки був тим сильнішим, чим менше вони були спроможні задовольнити державну владу вирішенням питань, що мали політичне значення. Неможливість досягнення поставленої мети в рамках існуючої системи вела до посилення адміністративного втручання в наукову діяльність. Крім того, біологія тісно пов'язана із сільським господарством, на яке покладались великі економічні сподівання, та з медициною.

Генетика — це одна з найбільш цікавих, суперечливих і драматичних наук, яка із самого початку вважалася помилкою, потім фантазією, потім зрадницею. Наука, яка декілька разів спеціально забувалася, зараз є незамінною. В Україні генетичні дослідження набули поширення з 1923 р., коли при Всеукраїнській академії наук було створено Комісію з експериментальної біології і генетики, яку очолював І.І. Шмальгаузен. У 20—30-х рр. ХХ ст. в Україні було створено низку науково-дослідницьких закладів, а також відділів і лабораторій у біологічних інститутах, де проводилися дослідження з генетики рослин і тварин. З-поміж них Науковий інститут селекції (1922, Київ, нині Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків Національної академії аграрних наук (НААН) України), Український генетично-селекційний інститут (1928, Одеса, нині Селекційно-генетичний інститут НААН України), відділ генетики Інституту зоології АН УРСР (1934), Всесоюзний науково-дослідний інститут гібридизації і акліматизації тварин (1932, Асканія Нова). У 1926 р. поблизу Харкова організовано Українську станцію Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур, яка згодом увійшла до складу новоствореного Українського інституту рослинництва [1]. Роботи з генетики було розпочато також в більшості галузевих інститутів біологічного та сільськогосподарського спрямування. В лабораторії

І.І. Шмальгаузен вивчали генетичні фактори росту тварин. В Інституті зоології було створено відділ генетики, де під керівництвом І.І. Агола здійснювалось дослідження щодо спричинення рентгенівськими променями мутацій у дрозофіли. Згодом там само під керівництвом С.М. Гершензона вивчалась генетика популяцій і мутагенна дія ДНК. Вагомих здобутків досяг А.О. Сапегін, який вперше в світі отримав під впливом рентгенівського опромінювання штучні мутації пшениці, ячменю та ін.

Головне протистояння в біології було між генетиками й агробіологами; останніх очолював Т.Д. Лисенко, випускник Київського сільськогосподарського інституту, який працював на селекційних станціях у Білій Церкві та Гянжі (Азербайджан), згодом — у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті, а з 1938 р. став президентом Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна (ВАСГНІЛ). Саме його ім'ям названо політичну кампанію з переслідування генетиків, заперечення генетики як науки та заборони генетичних досліджень у СРСР.

Найбільше відкриття Т.Д. Лисенка — яровизація. В Азербайджані він провів нехитрий експеримент і побачив, що за умов впливу низьких температур на зерно пшениці урожай стає кращим [2]. Після вдалого експерименту він почав активно пропагувати яровизацію, сутність якої в тому, що, впливаючи на рослину ззовні, можна надати їй нових якостей. Т.Д. Лисенко стверджував, що, впливаючи температурою, світлом, добривами на рослини, можна отримувати нові сорти кожні два з половиною роки. Чи був сорт успішним — міг показати тільки час (років п'ять-сім), однак за цей період сутність відкриття змінювалася, з'являлися нові сорти, і на такій низці обманів він і тримався. В Україні палким прихильником ідеї «яровизації» озимих культур був нарком землеробства О.Г. Шліхтер. Влітку 1929 р. Наркомзем України оголосив про вирішення проблеми зернових, а Т.Д. Лисенка було направлено на роботу в Інститут селекції і генетики в Одесу [3]. Методи, які пропонував Т.Д. Лисенко, необґрунтовані, експериментально не перевірені, примусово впроваджувались в колгоспах, а їх ефективність оцінювалась шляхом анкетування. У результаті завищування анкетних даних формувалось уявлення про фантастичні успіхи, про які повідомлялось у пресі.

В 1937 р., коли репресії заповнили всю країну, з'явилася така категорія як діти ворогів народу. Напевно, генетика постраждала ще і тому, що поняття «спадковість» потрібно було просто прибрати. Діти за батьків не відповідають — ключова фраза того часу. Виховання нової людини з генетикою не мало нічого спільного, тому Т.Д. Лисенка і підтримували нагорі. Його прихильники наголошували, що громадяни соціалістичної країни не можуть мати спадкових хвороб, а розмови про гени людини — це основа расизму і фашизму.

У 1939 р. в Москві Т.Д. Лисенко провів нараду з генетики й селекції, яка започаткувала тотальне переслідування прихильників класичної ге-

нетики та боротьбу проти «менделізму — вейсманізму — морганізму». Для обґрунтування своїх поглядів він та його прихильники посилалися на праці І.В. Мічуріна і К.А. Тімірязєва, маніпулюючи вирваними із контексту цитатами. Т.Д. Лисенко висунув концепцію спадковості, мінливості та видоутворення, яку назвав «мічурінським ученням». Хоча сам І.В. Мічурін аж ніяк не був причетний до формування т. зв. «мічурінської біології», основними засадами якої були: заперечення існування генів та внутрішньовидової боротьби за існування, визнання стрибкоподібного утворення одних видів рослин та тварин з інших. Відтак методологічно хибними було визнано три основні твердження в біології: 1) закони спадковості, відкриті в 1865 р. Г. Менделем і підтверджені подальшим розвитком генетичної науки; 2) концепція А. Вейсмана, розроблена в другій половині XIX ст., щодо відсутності успадкування ознак, набутих протягом індивідуального розвитку; 3) хромосомна теорія спадковості, створена школою нобелівського лауреата Т.Г. Моргана на початку XX ст.

Окрім того, Т.Д. Лисенко заявляв, що базою його вчення є марксистське діалектико-матеріалістичне вчення. Класичну генетику почали іменувати «фашистською наукою», вчених-генетиків політично переслідували.

Лисенківці використовували заходи адміністративного та партійного тиску, наклепи, політичні доноси, що часто завершувались арештами та загибеллю тих, кого затаврували. Так, в 1935 р. М.І. Вавилова було знято з посади президента ВАСГНІЛ, в 1940 р. заарештовано, у ньому побачили англійського шпигуна і засудили до смертної кари, яку пізніше замінили на 15 років таборів. Він помер через три роки в саратовській в'язниці, а Т.Д. Лисенко зайняв його посади — спочатку президента ВАСГНІЛ у 1938 р., а згодом і директора Інституту генетики АН СРСР.

Переслідування тривали: одні вчені-генетики потрапили в табори, інших було розстріляно, треті під страхом переслідування змінили поле діяльності або приєдналися до кампанії проти науки. В такий спосіб були знищені Г.А. Левитський, Г.Д. Карпеченко, С.Г. Левіт, І.М. Агол, М.Л. Левін, Л.І. Говоров, М.М. Тулайков, Г.К. Мейстер та інші біологи і фахівці сільського господарства.

У післявоєнні роки позиції Т.Д. Лисенка дещо похитнулись. З'явилися публікації відомих вчених, спрямовані на викриття лисенківської теорії. В цій ситуації лисенківцям потрібно було знайти міцну підтримку, і знайдено її було в особі Й.В. Сталіна. З його ініціативи було скликано горезвісну сесію ВАСГНІЛ у серпні 1948 року. Проведенню сесії передувала акція, яка й полегшила Т.Д. Лисенку розгром генетики. В липні того ж року, з санкції Й. Сталіна було скасовано вибори академіків ВАСГНІЛ, а на вакантні місця призначено інших, чиї кандидатури підготував Т.Д. Лисенко. На той час уже визріли небезпечні тенденції в науці: було знівельовано поняття наукового авторитету та відкинуто наукові методи перевірки результатів. Відтак результатом роботи сесії ВАСГНІЛ була формальна перемога «мічу-

рінського вчення» над класичною генетикою, а Т.Д. Лисенко, підтриманий владними верхами, здобув остаточну перемогу над своїми науковими опонентами-генетиками і став беззастережним лідером у керівництві біологічною наукою.

В Україні серпнева сесія ВАСГНІЛ мала гучний резонанс. З 30 серпня по 2 вересня 1948 року відбулась Республіканська нарада працівників біологічних, сільськогосподарських і медичних наук за участю практиків-мічуринців. На цих зборах виступив академік ВАСГНІЛ М.О. Ольшанський, який заявив, що передова мічуринська агробіологічна наука ефективно впроваджується в Україні, та засудив вплив буржуазної науки на вітчизняну. Такий вплив було виявлено в роботі М.М. Гришка (Сільськогосподарський відділ АН УРСР), І.І. Шмальгаузен (Інститут зоології АН УРСР). Співробітників Інституту генетики та селекції АН УРСР М.М. Кулешова, І.М. Полякова, Л.М. Делоне, Ю.П. Мірюту та ін. названо менделістами-морганістами. У вузах України виявлено вейсманістів, які очолювали біологічні кафедри. Це С.М. Гершензон, М.М. Гришко, В.М. Лебедев, І.М. Поляков, Л.М. Делоне, Є.О. Фінкельштейн. Подібні викриття було зроблено і в Інституті ботаніки. Так, М.Г. Холодного, М.Л. Карпа, Д.К. Зерова було звинувачено в поширенні хибних ідеологічних концепцій та невідтриманні мічуринського вчення. За результатами наради винесено резолюцію, в якій визнано необхідність боротьби з помилками і хибами, викритими Т.Д. Лисенком [4].

У жовтні 1948 р. відбулось засідання Президії АН УРСР, присвячене стану біологічних наук в її установах. Як результат — звільнення директора Інституту генетики та селекції В.Я. Юр'єва за потурання груп вейсманістів; М.М. Гришка — з посади голови Відділу сільськогосподарських наук за «протаскування» ідей менделізму. Звільнено Д.К. Третьякова, голову Відділу біологічних наук, директора Інституту зоології — за низку ідеологічних помилок допущених у роботі; С.М. Гершензона, І.І. Шмальгаузен, М.Г. Холодного та ін. звільнено з посад завідувачів відділами в інститутах. Викладання генетики в школах і вузах було заборонено. Колекції мутантних дрозофіл, рослин і тварин знищено.

Здавалося, після викриття культу Й. Сталіна ситуація з генетикою мала б кардинально змінитися. Почали з'являтися критичні статті проти Т.Д. Лисенка, проте останній втерся в довіру до М.С. Хрущова, пообіцявши вивести гіллясту пшеницю гігантських розмірів. І попри те, що відновилися генетичні дослідження, повної реабілітації науки все ж не відбулося. Лише в 1964 р., після зняття М.С. Хрущова, «лженауку» реабілітували: відновилося її викладання у школах і вузах, було створено Інститут молекулярної біології і генетики АН УРСР. Відтоді почався новий виток розвитку «науки про закономірність спадковості й мінливості».

Неможливо не сказати про втрати, які спричинила лисенківщина. По-перше, було втрачено цінні наукові кадри. По-друге — відкинуто на багато

років дослідження в галузі біологічних наук, що призвело до гальмування розвитку нових галузей генетики, які розвивалися в цей час у світі: медичної генетики, радіаційної біології та генетики, молекулярної біології, генної інженерії. По-третє, лисенківщина створила бюрократа в науці, вона допустила втручання парткерівництва у дослідження, надала змогу верхівці влади вирішувати про доцільність чи недоцільність розвитку галузей науки. І, найголовніше, вона підірвала мораль суспільства. Протягом 1936—1948 рр. і навіть пізніше в дослідженнях широко використовувалась фальсифікація даних з метою підвищення власної ваги в науці.

Розглядаючи ознаки нездорової атмосфери в радянському науковому середовищі 40-х років ХХ ст., слід згадати ще одну течію в біології. Мається на увазі так звана «теорія» О.Б. Лепешинської, яку було прийнято до гуртку лисенківців. Вона опублікувала позбавлені наукового змісту роботи, які нібито відкривали новий спосіб утворення клітин із безструктурної речовини. Таке занадто сміливе твердження мало спростувати висновок Р. Вірхова, що «кожна клітина — з клітини», і заперечувало основні досягнення **цитології, гістології, ембріології, мікробіології** на той час. В 1945 р., незважаючи на нищівну критику багатьма біологами, але за підтримки Т.Д. Лисенка, вийшла монографія О.Б. Лепешинської «Походження клітин із живої речовини і роль живої речовини в організмі» В 1950 р. здійснено друге її видання. О.Б. Лепешинська будувала свою теорію на такому постулаті: відбувається трансформація жовтка курячого яйця, нібито без'ядерного, в ембріональні клітини і кров'яні острівці. Насправді ж т. зв. жовткові шари — це повноцінні клітини з ядром, цитоплазмою, мембраною, заповнені жовтковими зернами, які й маскують ядро. О.Б. Лепешинська трактувала побачене як зародження ядер у безклітинній речовині, а відтак розглядала це як доказ виникнення клітин із безструктурної речовини.

22 травня 1950 р. відбулась нарада Відділу біологічних наук АН СРСР і АМН СРСР за участю представників ВАСНГІЛ, присвячена цим «відкриттям» О.Б. Лепешинської [5]. Підтримана Т.Д. Лисенком і вищим партійним керівництвом країни, концепція О.Б. Лепешинської була визнана одностайно. Авторка позачергово отримала Сталінську премію і була призначена на посаду завідувача новоствореного відділу з вивчення живої речовини в Інституті експериментальної біології АМН СРСР. Наслідком цих подій стала втрата радянською біологією правильних методологічних позицій щодо клітинної теорії та онтогенезу організму. Але частина наукової спільноти біологів відкрито виступила в пресі проти. В статті «Про ненаукову концепцію» викривалася безграмотність, непослідовність мислення О.Б. Лепешинської. Погляди дослідниці було кваліфіковано як реакційні і такі, що дискредитують науку і вводять в оману читачів. Статтю підписали 13 ленинградських біологів — Н. Хлопін, Д. Насонов, В. Догель, П. Светлов, Ю. Полянський, П. Макаров, Н. Гербільський, З. Кацнельсон, Б. Токін, В. Александ-

ров, Ш. Галустян, А. Кнорре, В. Михайлов. Для більшості авторів статті віра у «свободу критики» виявилась згубною.

В такий спосіб завершилась ще одна спроба «вільної» дискусії в науці. Зміцнів диктат Т.Д. Лисенка та О.Б. Лепешинської, і це повністю влаштувало адміністративно-командні структури, тому що полегшувалось управління науковим процесом, здійснювався беззаперечний контроль діяльності вчених.

Приклад з перебудовою генетики та цитології поставив на чергу реорганізацію за такою ж схемою й інших галузей, зокрема **фізіологію** та суміжних з нею **психологію і медичну практику**.

В Україні розвиток психології в радянський період мав не менш драматичний характер. В умовах тоталітарного режиму культивувалась версія «особливого шляху» марксистської психології як «єдино вірного» розвитку психологічного знання. Будь-яке досягнення в науці розцінювалось із точки зору боротьби з реакційними ідеалістичними поглядами. В 20-х роках ХХ ст. панівним став такий природничо-науковий напрямок психологічної думки як вивчення механізмів вищої нервової діяльності, він проголошував тісний зв'язок природознавства та психології, побудови психології лише на об'єктивних засадах та був пов'язаний зі школами В.М. Бехтерева і І.П. Павлова. Українська психологія в цей час мала своє власне культурно-гуманістичне спрямування, особливо це стосувалося розробки питань процесу творчості та творчої особистості [6]. Провідною школою в цьому напрямку була харківська школа психології творчості. Ключовою її ідеєю був розгляд художнього твору як своєрідного засобу стимулювання творчого процесу в душі того, хто сприймає цей твір. Розвиток цього напрямку було призупинено з нових ідеологічних позицій, що набували сили на той час, та, зрештою, ліквідовано в адміністративний спосіб у 30-х роках.

В 40-х роках ХХ ст. ситуація в науковому середовищі ускладнилась боротьбою з т. зв. космополітизмом. Особиста доля вченого залежала від характеру його наукових поглядів і теорій, яких він дотримувався. Жертвами «чистки» ставали перш за все найбільш талановиті вчені. Серед них — корифей української психологічної науки С.Л. Рубінштейн (працював в Україні в 20—30-х рр. ХХ ст.). Його «Основи загальної психології» мали заслужене визнання як в СРСР, так і за його межами. Проте в 1948—1949 рр. ученого було звільнено з усіх посад. З'явилися наклепницькі статті зі звинуваченнями його в «лакействі перед буржуазною наукою», в недостатньому відображенні успіхів радянських психологів, викривленні зображення історії радянської психології як історії помилок [7]. Чесне ім'я і заслуги С.Л. Рубінштейна було відновлено лише після смерті Й. Сталіна.

Щоб надати ідеологічним «порушенням» наукового вигляду, було піднято до рівня ідеології павловську концепцію фізіології вищої нервової діяльності. Потрібне було авторитетне прикриття неправомірних акцій,

що розпочались у науковому середовищі психологів, фізіологів, медиків і педагогів. Названі наукові дисципліни треба було перебудувати в дусі павловського вчення про вищу нервову діяльність.

Із пафосом відсвяткувавши в 1949 р. 100-річчя з дня народження великого фізіолога, партійне керівництво почало готувати ґрунт для подальших «чисток» науки від проявів «буржуазної ідеології», якою начебто керувались деякі вчені. Після сесій, присвячених ювілею, які пройшли майже у всіх союзних республіках, відбулися т. зв. павловські конференції, на яких психологи мали декларувати свою підтримку перебудови всієї психологічної науки на павловській основі.

В Україні напередодні «павловської сесії» велась ретельна підготовка до виявлення «лженауковців» серед фізіологів. Директорів науково-дослідницьких інститутів зобов'язали надсилати відомості у Відділ науки ЦК КП(б)У про наукових співробітників у галузі фізіології та звітувати щодо впровадження ними в науково-дослідницьку роботу павловського фізіологічного напрямку. Було створено комісію, завдання якої — вивчення стану наукової роботи в УРСР в плані розвитку «павловського» напрямку у фізіології.

З 28 червня по 4 липня 1950 р. в Москві пройшла спільна наукова сесія АН СРСР і АМН СРСР, присвячена фізіологічному вченню І.П. Павлова. На сесії окрім того, що декларувались загальні положення про передовий характер радянської науки і про значення вчення І.П. Павлова для фізіології і медицини, було озвучено конкретні імена вчених, які нібито не сприяють розвитку вчення І.П. Павлова. Це Л.А. Орбелі — директор Фізіологічного інституту АН СРСР та Інституту еволюційної фізіології і патології вищої нервової діяльності АМН СРСР; П.К. Анохін — зав. відділом Інституту фізіології АМН СРСР; Л.С. Штерн — директор Інституту фізіології АН СРСР; І.С. Бериташвілі — директор Інституту фізіології АН Грузинської РСР; О.Д. Сперанський — директор Інституту загальної та експериментальної патології АМН СРСР; Є.Б. Бабський — Інститут фізіології АН УРСР. Їм було інкриміновано «інакомислення», низькопоклонство перед Заходом, розгортання самостійних, оригінальних досліджень, започаткування своїх власних наукових шкіл і недостатньо глибоке володіння методологією діалектичного матеріалізму. Головним обвинувачем виступав К.М. Биков — директор Інституту фізіології центральної нервової системи АМН СРСР.

З роботами К.М. Бикова пов'язують формування концепції кортико-вісцеральної патології, згідно з якою всі функції внутрішніх органів у нормі і патології регулюються корою головного мозку. Хвороби внутрішніх органів пояснюються як результат порушення динаміки нервових процесів у корі головного мозку. Бажаючи довести наступність цієї концепції павловським ідеям, К.М. Биков постійно пропагував її як єдино правомірну у фізіології та медицині. При цьому хибними, невірними проголошувались всі інші ідеї та методи. Однодумність так глибоко вкоренилась у поглядах «пав-

ловців», стала настільки панівною, що будь-яке відхилення від догми оцінювалось як глибоко вороже І.П. Павлову.

Тим часом критика на адресу Л.А. Орбелі була упередженою, позбавленою логіки, і якщо вчений змушений був визнати деякі свої помилки, це було єдино можливим в тій ситуації актом самозахисту [8]. У саме такий спосіб до списку «антипавловців» потрапили інші вищеназвані вчені. Слід зазначити, що академіки Л.С. Штерн та І.С. Бериташвілі особисто не були присутні на сесії: І.С. Бериташвілі перебував на лікарняному ліжку, а Л.С. Штерн була вислана в Середню Азію як «член сіоністського комітету». Отже, вони взагалі були позбавлені можливості захищатися.

Відлунням всесоюзної «павловської сесії» стала Наукова сесія АН УРСР за участю працівників охорони здоров'я, присвячена питанням фізіологічного вчення І.П. Павлова в Україні, яка відбулась у Києві 1—3 листопада 1950 р. На сесії було відзначено недолік у роботі Академії наук УРСР — відставання в галузі фізіології вищої нервової діяльності. В ньому звинуватили чотирьох вчених (Є.Б. Бабського, Д.С. Воронцова, М.М. Губергрица та Г.І. Маркелова), а також цілу низку наукових структур (Інститут клінічної фізіології, Науково-дослідний інститут фізіології тварин при Київському університеті, Інститут експериментальної біології і патології, кафедру фізіології Харківського університету і кафедру фізіології Інституту фізичної культури) за нібито хибні напрями досліджень.

Г.В. Фольборт у своєму виступі, узагальнюючи у вигляді тез вчення І.П. Павлова, доводив, що великий фізіолог сповідував діалектичний матеріалізм. За Г.В. Фольбортом І.П. Павлов у своїх працях «виходить з основного положення діалектичного методу, який чітко і ясно викладено Й.В. Сталіним» [9, с. 5]. Відомо, що сам І.П. Павлов ніколи не трактував свої висновки в світлі діалектичного матеріалізму.

Виступи Г.В. Фольборта та А.І. Ємченко були особливо багатими на жорсткі звинувачення на адресу Є.Б. Бабського. Його звинуватили в ігноруванні вчення І.П. Павлова, схиланні перед іноземними авторитетами, а його роботи, присвячені нейромедіаторам та ролі АТФ, оцінено як механістичні помилки та результат недооцінки якісних особливостей функціонування цілісних живих організмів. До речі, самого Є.Б. Бабського на сесію навіть не запросили. Електрофізіологічні дослідження Д.С. Воронцова було оцінено як безперспективні та позбавлені павловської спрямованості, оскільки вони проводились лише на нервово-м'язовому препараті та спинному мозку жаби. Теоретичні засади Д.С. Воронцова названо ідеалістичними.

В результаті так званої боротьби за «чистоту павловського вчення» фізіологічні дослідження, які не стосувалися безпосередньо вивчення умовних рефлексів або вищої нервової діяльності, проголошувались помилковими, псевдонауковими або неперспективними.

У виступах на «павловській сесії» в Києві можна зустріти майже анекдотичні сюжети, що виглядають як карикатурний образ науки. Так, С.Г. Була-

ний, доповідаючи про те, як у пологовому будинку Красноградського району Харківської області лікарі застосовують психопрофілактичний метод знеболювання пологів, виклав це у такий спосіб: «Колгоспниці заздалегідь навчаються павловському вченню народжувати спокійно, без страждань, по-радянському» [10, с. 30] і, за твердженням доповідача, 70 % жінок під час пологів навіть читають книги. Найголовнішим, на його думку, є те, що з цим методом знайомий партійний комітет, райвиконком, і народні маси задоволені, а це означає, що справа є партійною.

«Павловська сесія» здійснила другий злам у розвитку психології. (Перший стався у 20-х роках, коли намагались звести складні психічні феномени до фізіологічних механізмів). Це була спроба витіснити психологію, замінивши її фізіологією вищої нервової діяльності.

Історичний аналіз «павловських сесій» (всесоюзної та київської) показав істинну їх спрямованість: звинуватити талановитих і визнаних вчених, які відрізнялися самостійністю думок, з метою встановлення одноставності в науковому середовищі, а ім'я І.П. Павлова було використано як прикриття для виборювання авторитету у влади.

В результаті рішення сесії мали стати одним з інструментів посиленого впливу владних структур на формування наукової думки, що становило загрозу перетворення фізіології вищої нервової діяльності в псевдонауку, як це сталося з «мічурінською біологією». Але заради історичної справедливості зауважимо, що «павловські сесії» не призвели до таких згубних соціальних наслідків в Україні, які спостерігалися після сесії ВАСГНІЛ. Об'єднана сесія АН УРСР і працівників охорони здоров'я була скликана досить поспішно і тому набула досить формального характеру. Сесія не мала тих результатів, на які розраховували її організатори, хоча абсурдність її рішень давалася взнаки ще довгі роки.

Отже, розгром біологічних наук в Радянському Союзі загалом і в Україні зокрема став ганебною сторінкою в історії нашої держави, а його наслідки відчутні і досі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Развитие биологии на Украине / Отв. ред. К.М. Сытник. К.: Наук. думка, 1985. Т. 2. 455 с.
2. Соيفер В. Красная биология: псевдонаука в СССР. М.: Флинта, 1998. 261 с.
3. Бабков В.В. Как ковалась победа над генетикой. *Личность и власть*. 1998. № 6. С. 82—90.
4. Гершензон С.М. Тропой генетики. К.: Наук. думка, 1992. 175 с.
5. Архив РАН. Ф. 534, оп. 1, од. зб. 78—81.
6. Рубинштейн С.Л. Принципы творческой самодеятельности. *Вопросы философии*. 1989. № 4. С. 88—95.
7. Занков Л.В. Пути психологического исследования и преодоления буржуазных явлений. *Советская педагогика*. 1949. № 5. С. 62—71.
8. Научная сессия посвященная проблемам физиологического учения акад. И.П. Павлова. Стенографический отчет. М.: Изд-во АН СССР, 1950. 734 с.
9. Фольборг Г.В. Состояние и задачи развития на Украине научного наследия И.П. Павлова. Доклад ... 1—3 ноября, 1950. 44 с.

10. Архів Президії НАНУ. Ф. Р-251, оп. 1, од. зб. № 376 Стенограмма научной сессии посвященной проблемам физиологического учения акад. И.П. Павлова.
11. Романець О.В. Негативний вплив лисенківщини на генетичну науку в Україні. *Нариси з історії природознавства і техніки*. 2011. Вип. 46. С. 53—64.
12. Клименко Л.О. Развитие физиологии нервной деятельности в Украине в 40—60-х роках XX ст.: дис. ... канд. истор. наук: 07.00.07. К., 2005. 226 с.
13. Про підсумки роботи сесії Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна і про завдання дальшого розвитку мічуринської агробіології на Україні / Стенографічний звіт республіканської наради 30 серпня — 2 вересня 1948 р. Київ; Харків, 1948. 300 с.

Одержано 11.04.2018

REFERENCES

1. Razvitie biologii na Ukraine / Otv. red. K.M. Syitnik. K.: Nauk. dumka, 1985. T. 2. 455 s. [in Russian].
2. Soyfer V. Krasnaya biologiya: psevdonauka v SSSR. M.: Flinta, 1998. 261 s. [in Russian].
3. Babkov V.V. Kak kovalas pobeda nad genetikoy. *Lichnost i vlast*. 1998. No 6. S. 82—90 [in Russian].
4. Gershenson S.M. Tropoyu genetiki. K.: Nauk. dumka, 1992. 175 s. [in Russian].
5. Arhiv RAN. F. 534, op. 1, od. zb. 78—81 [in Russian].
6. Rubinshteyn S.L. Printsipy tvorcheskoy samodeyatelnosti. *Voprosy filosofii*. 1989. No 4. S. 88—95 [in Russian].
7. Zankov L.V. Puti psihologicheskogo issledovaniya i preodoleniya burzhuaznyih yavleniy. *Sovetskaya pedagogika*. 1949. No 5. S. 62—71 [in Russian].
8. Nauchnaya sessiya posvyashchennaya problemam fiziologicheskogo ucheniya akad. I.P. Pavlova. *Stenograficheskiy otchet*. M.: Izd-vo AN SSSR, 1950. 734 s. [in Russian].
9. Folbort G.V. Sostoyanie i zadachi razvitiya na Ukraine nauchnogo naslediya I.P. Pavlova. *Doklad ... 1—3 noyabrya*, 1950. 44 s. [in Russian].
10. Arhiv Prezidii NANU. F. R-251, op. 1, od. zb. No 376 Stenogramma nauchnoy sessii posvyaschennoy problemam fiziologicheskogo ucheniya akad. I.P. Pavlova [in Russian].
11. Romanets O.V. Nehatyvnyi vplyv lisenkivshchyny na henetychnu nauku v Ukraini. *Narysy z istorii pryrodoznavstva i tekhniki*. 2011. Vyp. 46. S. 53—64 [in Ukrainian].
12. Klymenko L.O. Rozvytok fiziologii nervovoi diialnosti v Ukraini v 40—60-kh rokakh 20 st.: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.07. K., 2005. 226 s. [in Ukrainian].
13. Pro pidsumky roboty sесії Vsesoiuznoi akademii silskohospodarskykh nauk im. V.I. Lenina i pro zavdannia dalshoho rozvytku michurinskoї ahrobiologii na Ukraini / Stenohrafichnyi zvit respublikanskoї narady 30 serpnia — 2 veresnia 1948 r. Kyiv; Kharkiv, 1948. 300 s. [in Ukrainian].

Received 11.04.2018

В.Г. Гармасар, кандидат исторических наук,
старший научный сотрудник отдела истории и социологии науки и техники,
ГУ «Институт исследований научно-технического потенциала
и истории науки им. Г.М. Доброва НАН Украины»,
e-mail: vgarmas@meta.ua

ТРАГИЧЕСКИЕ СТРАНИЦЫ В ИСТОРИИ БИОЛОГИИ В АН УССР

В статье показаны методы и разрушительные последствия партийно-политического вмешательства в развитие биологических наук (генетики, цитологии, физиологии и смежных с ней психологии и медицинской практики) в СССР в целом и в Украине. По-

казана история появления феномена лысенковщины в советской генетике. Рассмотрены важные организационные события в биологической науке Украины в период господства лысенковщины: Республиканское совещание работников биологических, сельскохозяйственных и медицинских наук (30 августа — 2 сентября 1948 года) и октябрьское заседание Президиума АН УССР, посвященное состоянию биологических наук в ее учреждениях, проведенные после позорной сессии ВАСХНИЛ 1948 года; научная сессия АН УССР с участием работников здравоохранения, посвященная вопросам физиологического учения И.П. Павлова в Украине (Киев, 1—3 октября 1950 г.), организованная после совместной научной сессии АН СССР и АМН СССР, посвященной физиологическому учению И.П. Павлова (28 июня — 4 июля 1950 г., Москва).

Ключевые слова: *Академия наук УССР, биологические науки, лысенковщина, генетика, физиология, психология, «павловская сессия», сессия ВАСХНИЛ.*

V.G. Harmasar, PhD (History), senior researcher,
department of history and sociology of science and technology,
G.M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential
and Science History Studies of the NAS of Ukraine,
e-mail: vgarmas@meta.ua

TRAGIC PAGES IN THE HISTORY OF BIOLOGY IN THE AS OF UkrSSR

The article contains an account of the history of biological sciences on the whole and genetics in particular in Ukraine in 30—50s of the past century, when it was part of the Soviet Union. The overall situation in the science system of that time is shown, dominated by strict control, political pressures and administrative interventions in the research work.

A review of the history of genetic research in Ukraine beginning with 1923, when it was launched in most part of the institutes of biological and agricultural profile, is given. It is demonstrated that the largest confrontation in biology of that time was between geneticists and agrobiologists headed by T.D. Lysenko, a graduate from Kyiv Agricultural Institute. Methods proposed by Lysenko, although not theoretically grounded and experimentally verified, were enforced in collective farms, and their effectiveness was assessed through questioning. The data collected in this way were overstated, to show the alleged fantastic success that was informed in mass media. In addition, Lysenko said that his theory was based on dialectic and materialist teaching of Marxism. As a result, classical genetics was labeled “fascist science” and geneticists were subjected to political persecutions. The origins of “lysenkivshchyna” phenomenon in the soviet genetics are shown; events and facts are given to illustrate the abovementioned confrontation.

Ruining effects of party and political interventions in biological sciences (genetics, cytology, physiology and related psychology and medical practice) in the Soviet Union as a whole and Ukraine in particular are highlighted. Important institutional events in biological sciences of Ukraine in times of “lysenkivshchyna” rule are discussed: The Republican Meeting of Workers of Biological, Agricultural and Medical Sciences (August-September 1948), and the Session of the Presidium of the Academy of Sciences of Ukrainian Soviet Socialist Republic (October 1948); the Scientific Session of the Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, devoted to the issues of physiological teaching of I. Pavlov (November 1950), which was a follow up of the Joint Scientific Session of the Academy of Sciences of the Union of the Soviet Socialist Republics (USSR) and the Academy of Medical Sciences of the USSR, devoted to the physiological teaching of I. Pavlov (June-July 1950).

Keywords: *Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, biological sciences, lysenkivshchyna, genetics, psychology, “Pavlov session”, session of VASGNIL*